

שיקולים בהכוונת בוגרי בית הספר היסודי למוסדות חינוך על יסודיים

מבוא

החינוך הממ"ד רואה עצמו אחראי להמשך דרכם של בוגרי בתי הספר היסודיים. חזונו האגף לחינוך ממ"ד דורשים ממנהלי בתי"ס היסודיים וממחנכי הכיתות הבוגרות לכוון את המסיימים לבתי ספר על יסודיים דתיים. בהכוונה זו יש לראות את טובתו של כל תלמיד על פי יכולתו האינטלקטואלית ועל פי התאמתו החברתית והדתית, בבחינת "חינוך לנער על פי דרכו". ההכוונה הייבשת להיעשות בתיאום מלא עם הורי התלמידים, שלהם זכות ההחלטה הבלעדית, בהיותם האפוסטרופסים הטבעיים של ילדיהם.

חוקי החינוך מאפשרים להורים לבחור לילדיהם את סוג החינוך ואת מגמת החינוך שהם חפצים בו.¹ כיוון שהבחירה תיעשה, בסופו של דבר, על ידי ההורים, ייחשבו אנשי החינוך כמייצעים להורים וכגורם משפיע בלבד.

לאנשי החינוך ולהורי התלמידים קושי רב בבחירת בית הספר "המתאים", כיוון שהחמ"ד מציע לתלמידיו מגוון רחב של סוגי מוסדות חינוך על יסודיים, כגון בתי ספר ביישובי המגורים של התלמידים, בתי ספר פנימייתיים חד מיניים או מעורבים לבנים ולבנות, ישיבות תיכוניות בעלי היצע מגוון מבחינה חינוכית, אולפנות לבנות, בתי ספר עיוניים, מקצועיים, חקלאיים ועוד. נוסף לאלה קיימת גם האפשרות להפנות תלמידים לבתי ספר שאינם דתיים או למוסדות קיצוניים מבחינה דתית.

בהכוונת התלמידים יש לקחת בחשבון את תנאי הקבלה השונים שמציב כל מוסד חינוכי. יש בתי ספר על יסודיים הכודקים את רמת ההתנהגות הדתית של התלמיד ולעתים גם של בני משפחתו. יש מוסדות חינוך המקפידים על יושר אישי של התלמיד והתאמתו לחיי החברה המיוחדים שנקבעו על ידי המוסד. ברוב מוסדות החינוך הקריטריונים הקבועים בקבלת תלמידים הם ההישגים הלימודיים בבית הספר היסודי והעמידה בבחינות הכניסה לבית הספר העל יסודי.

להלן יצוינו המשתנים שיש להתחשב בהם בעת ההחלטה בעניין שיבוץ בוגרים לבית הספר העל יסודי.

גורמים המשפיעים על החלטת הורים בבחירת בית ספר על יסודי

גורמים שונים משפיעים על קבלת ההחלטה של ההורים בדבר המסגרת העל יסודית שבה ילמד ילדם: מקום בית הספר ונוחות הגישה אליו, תדמית בית הספר, האווירה

¹ כך לפי חוק חינוך ממלכתי, תשי"ג-1953; חקנות חינוך ממלכתי (רישום), תשי"ט-1959.

החינוכית שבו ורמת החינוך שהוא מספק.² כל אחד ממשתנים אלו דורש שיקול דעת וליכון נפרדים.

מקום בית הספר ונוחות הגישה

מקום בית הספר ונוחות הגישה אליו הם משתנים אובייקטיביים שניתן למדוד אותם ולכמת אותם לנתונים המאפשרים קבלת החלטה במודל רציונלי הניתן לחישוב.³ יש המעדיפים בית ספר מרוחק ומבודד מבחינה גיאוגרפית ויש המעדיפים את בית הספר במרכז עירוני. יש המעדיפים שבית הספר ימצא קרוב לבית התלמיד, ולעומתם יש הגורסים שבגיל העשרה חשובה הלכידות הקבוצתית במסגרת פנימייתית. הפנימיות, הישיבות והאולפנות, הממוקמות במקומות יישוב קטנים ומרוחקים ממרכז ערים, אמורות למנוע את ההשפעה המזיקה של גירויים שליליים המצויים בערים הגדולות. לעומתם, מוסדות החינוך, כולל ישיבות ואולפנות, המצויים במרכזי הערים, יש בהם משום סיפוק גירויים חינוכיים רבים, כגון קרבה לספריות, מוזיאונים, תיאטרונים וכו'.

תדמית בית הספר, אוירתו ורמתו החינוכית

תדמית בית הספר, אוירתו ורמתו החינוכית הם משתנים נורמטיביים הניתנים לפירושים שונים על פי הציפיות האינדיווידואליות השונות. מסיבה זו מדובר במשתנים בלתי מדידים שאין אפשרות להסבירם מבחינה רציונלית.

למעשה מדובר במשתנים הנקבעים לעתים על פי הלך רוח והתרשמות סובייקטיביים. האמרה "טוב שם משמן טוב" אפיינית למשתנים אלו, ולכן אין בהלך הרוח הרווח בחברה משום ערובה להצלחתו החינוכית של בית ספר שתדמיתו טובה. אווירה חינוכית ורמה חינוכית מיושמים בצורה שונה במוסדות חינוך שונים. יש בתי ספר הדוגלים באווירה דמוקרטית וחפשית ויש אחרים הדוגלים באווירה של סמכותיות ומשמעת קפדניים. מחקרים מוכיחים שאין לקבוע בוודאות ששיטה אחת טובה מחברתה, שכן הדבר תלוי בסיטואציה המיוחדת של כל מוסד, הכוללת את הנהגתו, את מוריו, את הרקע החברתי ואת סוג תלמידיו.

קיים קושי בהגדרת המושג "רמת החינוך שבית הספר מספק". רוב המחקרים מודדים את ההישגים הלימודיים על פי תוצאות מבחנים במקצועות הוראה שונים. לא קיים מודל שיכול למדוד את המשתנה רמת חינוך, כיוון שאין אפשרות לתת לכך ציונים. בנושא זה יש להורים שונים ולאנשי חינוך שונים ציפיות שונות, ועל כן לכל אחד יהיה דירוג ציוני הערכה שונים לרמת החינוך הנדרשת ממוסד חינוכי.

² ראה: א' לסלוי - "שורצולד, שיקולי הורים בבחירת זרם חינוך לילדיהם בבית הספר היסודי", מגמות לג 2 (1991), עמ' 187-204; A. Schiff, "Jewish Education: Problems, Prospects and the Challenge", Jewish Education 49,4 (1981), pp. 2-8; A. Schiff, "From Sunday Schools to Day Schools", Jewish Education 50, 2 (1982), pp. 6-12.

³ ראה "פרידמן, שיקולים וקבלת החלטות בשיכון תלמידים לכיתות האם בחטיבות ביניים הטרוגניות (עבודה דוקטור), ירושלים חשמ"ב, עמ' 65.

שכונת המגורים של ההורים, ניסיון קודם של חברים ובני משפחה, איכות התלמידים הלומדים בבית הספר וגודלו, היצע המקצועות שבית הספר התיכון מספק, גם הם בין הגורמים המשפיעים על בחירת בית הספר.⁴

שכונת מגורים כגורם משפיע על בחירת בית ספר

קיימות ציפיות שונות של אנשי חינוך, הורים ותלמידים בקשר להמשך לימודים בבית הספר העל יסודי.

בשכונות מבוססות, שבהן ההורים הם בעלי מעמד סוציו-אקונומי גבוה, קיימת מוטיבציה גבוהה להמשך לימודים בבתי ספר יוקרתיים וטובים. במקומות אלו ההורים יעשו את מרב המאמצים בהכוננת ילדיהם לבתי ספר טובים והישגיים, אפילו יכולת הילדים היא בינונית ומטה.

לעומת זאת, קיימים אזורים גיאוגרפיים מסוימים היוצרים הגבלה בהזדמנויות ובמניעים ללמוד. מצב זה נובע מההרכב התרבותי והסוציאלי של האוכלוסיה באזורים אלו. בישראל מדובר במושבי עולים, עיירות פיתוח ושכונות נחשלות בערים גדולות. המגורים במקומות אלו, המוגדרים כטעוני טיפוח, פוגעים בדימוי העצמי של התלמיד ובגישת המורים והחברים אליו.⁵ יוצא שהדימוי העצמי הנמוך ישפיע בכיוון של בחירת מוסדות חינוך בינוניים ומטה ובהימנעות מלימודים בפנימייה שבה ייפגשו עם תלמידים הבאים ממעמד גבוה משלהם. מובן שגם בעניין זה יש יוצאים מן הכלל בבחינת "היזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה".

שיקולים סנטימנטליים-רגשיים

שיקולים סנטימנטליים-רגשיים מתבססים בעיקר על ניסיון קודם של חברים ובני משפחה. שיטת החלטה זו מיושמת בעיקר במקרים שבהם המצב החדש אינו שונה באופן משמעותי מן המצב ששרר בעבר או כשהמצבים דומים. חסרונה העיקרי של שיטה זאת הוא כפול: ראשית, קשה מאוד לאמוד ולהעריך את הדמיון והשוני בין שני מצבים בהווה ובעבר; ושנית, יש קושי לשחזר במדויק החלטות מן העבר.⁶

בהרבה מן המקרים קיימת נטייה לבחור לילדים מוסד חינוך מוכר שבו למדו בעבר ההורים, האחים, בני המשפחה או חברים ומכרים. ניסיון העבר יכול להיות חיובי כשם שהוא יכול להיות שלילי. בשני המקרים תהיה השפעה על הבחירה לגבי תלמיד מסוים, אך

⁴ ראה: לסלוי ושוורצולד (הערה 2 לעיל); ר' אקרמן, "ההליכה לבית הספר - היבטים אחדים של אקלים בתי הספר בישראל", בתוך: ר' אקרמן, א' כרמן, ד' צוקר (עורכים), חינוך בחברה מתהווה, ירושלים תשמ"ה, כרך א, עמ' 257-296; א' אופנהיימר, "בית הספר רב האוכלוסין - היצא שכרו בהפסדו?", עיונים במנהל ובארגון החינוך 2 (1974), עמ' 87-103.

⁵ ראה ש' סמילנסקי, "החמחדות מערכת החינוך עם בעיותיהם של ילדים טעוני טיפוח", בתוך: חיים אורמיאן, החינוך בישראל, ירושלים 1973, עמ' 121-140.

⁶ ראה ר' פרידמן (הערה 3 לעיל).

תהיה בכך גם השפעה תעמולתית לגבי תלמידים אחרים. כדאי לציין שההשפעה הסביבתית על קבלת ההחלטה גדלה ככל שרבה מידת ההזדהות עם מקור ההשפעה המסוים.⁷ סביר להניח שמשפחות המשתייכות למעמד סוציו-אקונומי והשכלתי גבוה תהיינה מושפעות פחות מאחרות מניסיון העבר של אחרים. הם יתייחסו לכך כמשתנה נוסף שיילקח בחשבון בתהליך החלטתם. לעומתם, תהיה התחשבות רבה יותר בניסיון האחרים אצל משפחות המשתייכות למעמד סוציו-אקונומי והשכלתי נמוך. היום, בשונה מהעבר, אין זה המשתנה הבלעדי אצל בעלי המעמד הנמוך, כיוון שמשרד החינוך העלה במשך השנים את מעמדם של האחרונים מבחינת רמת השכלתם. פעולות הטיפוח שנעשו בשנות השישים והשבעים אצל טעוני הטיפוח והנהגת הרפורמה בחינוך גרמו לכך שכיום כמעט כל נער מסיים 12 שנות לימוד.

גודל בית הספר העל יסודי

בארצות רבות, ובתוכן ישראל, קיימת המגמה לצרף יחד בתי ספר קטנים ולהקים במקומם מוסדות גדולים, כדוגמת בית הספר האזורי ובית הספר המקיף. המטרה העיקרית של מיזוג מוסדות חינוך היא שיפור רמת ההוראה. בתי הספר הגדולים יוכלו למשוך כוחות הוראה מעולים יותר שתועלתם תגיע למספר רב יותר של תלמידים.⁸ הנחת החוקרים היא שככל שיגדל בית הספר, כן ירבו המורים להדגיש את האספקטים דלהלן, ואלה ישפיעו על ההחלטה של בחירת בית ספר:

- א. משמעת ופיקוח;
- ב. אימון וביצוע;
- ג. הוראה בדרך ההרצאה;
- ד. פעילות שווה לכל הכיתה יחד, שאינה מדורגת בהתאם לכישורי התלמידים;
- ה. הוראות וכללי התנהגות שנקבעו בידי המורים;
- ו. צווים של "לא תעשה";
- ז. הענשה.

יש להניח שהיתרון של ניצול יעיל של משאבים וכוחות הוראה לא יתקיים במוסדות חינוך קטנים. לעומת זאת, תהיה בהם התייחסות אישית לתלמידים. דבר זה חשוב במיוחד לתלמידים בינוניים ומטה ולכאלה שיש להם רגישות יתר בתחום הרגש.

השיקול הדתי בבחירת בית ספר

בבתי ספר דתיים קיימת התייחסות מיוחדת לנושאי דת, כגון רמת הדתיות בבית התלמיד, כמות לימודי קודש ביחס ללימודי חול, האידיאולוגיה הדתית של בית הספר

⁷ שם, עמ' 95.

⁸ ראה א' אופנהיימר (הערה 4 לעיל), עמ' 87.

היסודי ושל בית הספר העל יסודי המתבטאת בהכוונה דתית ולאומית של תלמידים.⁹

רמת הדתיות בבית התלמיד

הציבור הבוחר לילדיו בית ספר ממלכתי דתי איננו הומוגני. ציבור זה מגוון ביותר. בקצה אחד של הקשת נמצאים כאלה שאינם דתיים כלל, ובקצה השני כאלה המכונים חרדים. יש כאלה שהדת היא המרכיב החשוב ביותר בהחלטותיהם, ויש כאלה שהגורם הלאומי הוא הדומיננטי אצלם. מוסדות החמ"ד אף הם אינם הומוגניים ואחידים. במסגרת החמ"ד יש מוסדות המחמירים יותר וכאלה המחמירים פחות בדרישותיהם הדתיות. הדבר בא לידי ביטוי בחזור אגף החינוך הדתי הקובע ש"כדרכו של ציבור בישראל יש גם בעניין זה מקילים ומחמירים, והרי הוא מן הדברים שאין בהם הכרע".¹⁰

בשנים האחרונות נפתחים במסגרת החינוך הממ"ד כיתות תורניות. עצם ההשתייכות לכיתה כזו או אחרת אף היא גורם המשפיע על כיוון בחירת בית הספר העל יסודי.

מאפייני בית הספר העל יסודי

קיים שוני באידיאולוגיה הדתית הפנימית של כל מוסד חינוכי, והדבר בא לידי ביטוי בדגש הניתן לתחומים ערכיים שונים. הדבר בא לידי ביטוי גם בכמות לימודי הקודש בהשוואה ללימודי החול בבית הספר. הדגש על לימודי היהדות מתבטא גם במערכת השעות היומית. ניתן לשבח את לימודי הקודש במרוכז בשעות הבוקר, שהן פוריות יותר מבחינת הקליטה של התלמידים, וניתן לפזרם בין יתר מקצועות ההוראה.

בכאם לרשום את ילדם לבית הספר העל יסודי מתעניינים הורים גם בהכוונה של בוגרי המוסד לאחר סיום לימודיהם בו. הם שואלים אם בית הספר יכוון את בוגריו לשירות צבאי רגיל, ללימוד בשיבת הסדר או בשיבה שבה אין משרתים בצה"ל. כאופן דומה הם שואלים על הכוונת הבנות הבוגרות לשירות לאומי, צבאי, או האם בית הספר מתנגד עקרונית לשירות כלשהו.

שאיפת הורים וילדים

שאיפות ההורים והילדים הן משתנה חשוב המשפיע על החלטתם בבחירת בית הספר המתאים לילדיהם. קרט¹¹ טוען שהשפעת הבית על פיתוח שאיפות ונטיות מקצועיות של ילדים היא מכרעת. לרשותה של המשפחה עומדים ציוד, תקציב וקשרים, אשר הופכים את בחירת הילדים לניתנים או לא ניתנים להגשמה. בצורה זו מפעילה המשפחה לחץ סמוי על סוגי בחירה מסוימים של הילד, כתוצאה מתורשה, מיצב חברתי-כלכלי, השקפת עולם,

⁹ ראה: "שורצולד, "החינוך הממלכתי דתי בעיני ציבור נהגרי", עיתים בחינוך 31 (1981), עמ' 5-26; נ' רש, "הצבה למסלול לימודים בבית הספר התיכון בחינוך הממלכתי והממלכתי דתי", מגמות לב (1989), עמ' 58-74.

¹⁰ חזר מנהל אגף החינוך הדתי, משרד החינוך והתורבות, תשל"ז, מס' 1.

¹¹ ראה M.P. Carter, Home School and Work: A Study of the Education and Employment of Young People in Britain, New York 1962.

התנהגויות ספציפיות וכו'.¹² הורים יודעים שקיים קשר הדוק בין החינוך הפורמלי לבין הודמנויות העלייה בסולם הכלכלי והחברתי. קיים קשר חזק בין סטטוס חברתי לבין תעודות.¹³ מכאן שהישגי הצלחת בית ספר בבחינות הבגרות יהיו מדד לבחירתו.

יש מקרים המצביעים על השפעת יתר של שאיפות ההורים על בנים ופחות על בנות. כדאי לציין כי שאיפות ההורים אינן תואמות תמיד את רצון הילד ואת יכולתו. אולם, המחקר מראה שלהורים בני המעמד הבינוני בעלי השאיפות הגדולות ביותר היו הבנים השאפתנים ביותר.

נוסף לגורמים שהוזכרו, גם מוצאם העדתי של ההורים והשדר הבית ספרי משפיעים על שאיפות הילדים.¹⁴ קיים מתאם חיובי בין השדר הבית ספרי לבין השדר המשפחתי. אין הבדל בין אימהות ממשפחות מבוססות לבין אלה שמשפחות ממעמד נמוך לגבי תפיסת השדרים. יתר על כן, סרנסון¹⁵ מציין שדווקא הורים ממעמד נמוך מגלים רגישות גבוהה לשדר הבית ספרי.

ההקבצות שבהן לומד התלמיד הן הבסיס לשדר הבית ספרי אשר משפיע על שאיפות ההורים, מאחר שהן מהוות מכשיר מיון מרכזי, המשמש בסיס להצבה עתידית של התלמיד. המיון המוקדם הופך למסר רב חשיבות בעיני ההורים המעצבים בהשפעתו את שאיפותיהם לגבי השכלת ילדיהם בעתיד.

ממצאים וקביעות אלו כוחם יפה לחינוך הממלכתי, שכן בחינוך הממ"ד אין לשאיפות אלה כל השפעה על ההצבה בפועל בתיכון. יחד עם זאת אפשר להצביע על ההורים ממוצא מזרחי בחמ"ד כנוטים יותר לקבל את הערכת בית הספר.¹⁶ מאידך, ייתכן מצב שבו תינתן לתלמיד הערכה גבוהה מבית ספר שרמתו נמוכה. בית ספר כזה מעלה את רמת השאיפות של ההורים למרות יכולתו הנמוכה של התלמיד בהשוואה לתלמידים מבתי ספר אחרים.¹⁷ יש להניח שמקרים כאלה יאובחנו בתהליך הסינון והבחירה שעורך בית הספר העל יסודי לפונים אליו.

סיכום

הורים ומחנכים נמצאים בדילמה רצינית כשעליהם להחליט בדבר בית הספר העל יסודי הממ"ד המתאים לילדיהם. הדילמה נובעת מכך שעליהם לבחור מוסד חינוך אחד מתוך

¹² ראה: א' קליינברגר, "הרפורמות במבנה החינוך העל יסודי באירופה", בתוך: מבנה מערכת החינוך בעקבות המלצת ועדת פראוור, ירושלים 1966.

¹³ ראה קליינברגר (הערה 12 לעיל).

¹⁴ ראה מ' ליסק, "ציפיות למוביליות חברתית ובחירת מקצוע בקרב נוער עירוני בישראל", בהסדרות כ 5 (1966), עמ' 44-82.

¹⁵ A. Sorenson. "Organizational Differentiation of Students and Educational Opportunity", *Sociology of Education* 43 (1970), pp. 35-76.

¹⁶ ראה נ' רש (הערה 9 לעיל).

¹⁷ ראה נ' רש, רקע משפחתי, מיון בית ספרי, שאיפות הורים והצבה למסלול לימודים על יסודי (עבודת דוקטור), ירושלים תשמ"ג.

- מגוון רחב וגדול של מוסדות חינוך. הדילמה קשה יותר גם מהסיבה שיש להתחשב במגוון רחב של שיקולים בעת ההחלטה.
- מגוון בתי הספר מאופיין על ידי פרמטרים אלו:
- בעלי רמת דתיות ואידיאולוגיה שונים, בעלי הישגים לימודיים שונים, מוסדות קטנים ומוסדות גדולים מבחינת מספרי התלמידים, מוסדות בקרבת הבית ומוסדות חינוך המרוחקים ומבודדים ממקום מגורי התלמיד וכו'.
- הגורמים המשפיעים על תהליך קבלת ההחלטה של ההורים הם אלה:
- א. הצוות החינוכי של בית הספר היסודי שבו לומד ילדם.
 - ב. מקום בית הספר ונוחות הגישה אליו.
 - ג. תדמית בית הספר, אווירתו ורמתו החינוכית.
 - ד. שכונת מגורי התלמיד.
 - ה. שיקולים סנטימנטליים רגשיים.
 - ו. גודל בית הספר העל יסודי.
 - ז. רמת דתיות בית התלמיד ובתי הספר היסודיים והעל יסודיים.
 - ח. מאפייני בית הספר העל יסודי המתבטאים באידיאולוגיה הדתית, ביחס ללימודי קודש וחול ובהכוננת הבוגרים לשירות לאומי או שירות צבאי.
 - ט. רמת שאיפות ההורים וילדיהם.